ڊاڪٽر غلام نبي سڏايو

شاهه جي شاعريءَ ۾ ويرُ رس جو اڀياس

جماليات جي دائري ۾ ٻه علامتن جو اڀياس ڪري سگهجي ٿو. جماليات جو بنيادي مقصد آهي ڪنهن حقيقت، شيءِ يا خيال مان حظ حاصل ڪرڻ يا لطف اندوز ٿيڻ. جماليات لاءِ هيئن به چئي سگهجي ٿو ته اها شيءِ، جيڪا پنهنجي پر ۾ سڀ ڪان اعليٰ هجي. جماليات جي انهي انداز يا طريقي کي "رس" ذريعي ظاهر ڪري سگهجي ٿو. "رس" ذريعي شاعر مختلف نفسياتي ڪيفيتن کي پنهنجي قاريءَ جي ذهن ۾ منتقل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

رَسَ جون ڪئي حالتون آهن: انهن مان ڏهن جو اڀياس عالمن ۽ ودوانن ڪيو آهي ۽ اهي سيئي حالتون جمالياتي زمري ۾ آنديون ويون آهن.

رَسَ جي بنيادي معنيٰ آهي پيار ڪرڻ يا سواد وٺڻ. عالمن رس جي ڪيفيتن جي آڌار تي ان جون جدا جدا حالتون بيان ڪيون آهن.

ڊاڪٽر سنديلي هن جا ٻه مکيه قسم بيان ڪيا آهن. سندس خيال موجب پهريون، جسماني رس آهي، جنهن جا هن ڇهه قسم ٻڌايا آهن، جڏهن ته ٻيو حسي يا ڪلپنا وارو رَسَ آهي، جنهن جا وري نَو (٩) قسم ٻڌايا اٿس.

مولوي پنڊت حبيب الرحمانٰ شاستري ڪُل نَو (٩) رس بيان ڪيا آهن. سنسڪرت ۾ ناٽيه شاستر گرنٿ جي ليکڪ مني جي رس

جا اٺ قسم بيان ڪيا آهن، ڪن عالمن ۾ قسم ٻيا بہ ٻڌايا آهن. مجموعي طور رَسَ جا ڏهہ قسم بيان ڪيا ويندا آهن، جن جو وچوڙ هن طرح آهي:

۱- شرنگار رس (شرنگ معنيٰ محبت جي ديوتا ڪامديو جو اپرڻ)
۲- وير رس (سورهيائي وارو رس)
۳- ٻيڀتس رس (ٻيجان، ڪراهت يا ڌڪار وارو رس)
۴- رودر رس (غصي ۽ ڪاوڙ جو احساس ڏياريندڙ رس)
۵- هاسيہ رس (کِل، خوشي، آنت ۽ آنند ڏياريندڙ رس)
٦- ادڀت رس (اچرج يا حيرت وارو رس)
۷- ڀيانڪ رسن (خوف ڏياريندڙ رس)
۸- ڪرڻ رس (شوق وارو رس)
۹- شانت رس (سنسار جي سک، چڱن ڄڻن ۽ ياترائن وارو رس)
۱۰- واتسليہ رس (ممتاز وارو رس)

اصل ۾ اهي سڀ ذريعا آهن. خوشي، لذت، درد جي راحت، ڪاوڙ، سورهيائي، ڪراهت، خوف، اچرج ۽ شوق ڪي ماڻڻ جا، من جي اڇل يا احساس ڪي جيڪو جيترو ماڻڻ جي قابل هوندو، اوترو ان مان لطف ۽ حظ حاصل ڪري سگهندو. ماڻڻ مان هتي منهنجي مراد آهي غم سان شناسائي، يعني جنهن جيترو غم جي شدت ڪي محسوس ڪيو هوندو، اوتري ان ۾ رس ڪي ماڻڻ جي قوت وڌيڪ هوندي.

پنڊت وشوناٿ "ساهتيہ درپن" ۾ معتبر عالمن جي سند سان هي نظريو ڏنو آهي تہ رس جو اصلي جوهر حيرت يا اچرج آهي، اسان جي خيال ۾ اها تاويل انهي خيال کان بہ درست آهي جو هرڪا شيءِ ۽ هرڪو وجود هڪ راز (Secret) آهي ۽ راز جي کوجنا ۾ اچرج ۽ حيرت واريون حالتون پيدا ٿينديون رهنديون آهن ۽ اهي حالتون (Situations) ئي انساني سُرور جو سبب بڻبيون رهنديون آهن. سورهيائي بہ هڪ اهڙي سچوئيشن آهي جنهن ڪي شاعريءَ ۾ "وير رس" ڪوٺيو ويو آهي. جيئن تہ اسان جو موضوع بہ لطيف جي شاعري ۾ "وير رس" واري حالت ڪي ـــ جهڻ آهي، تنهن ڪري هيٺ انهي سلسلي جا ڪجهہ

ويچار پيش ڪجن ٿا.

سچ، سونهن ۽ انسانيت کي دائمي حيثيت ڏيڻ لاءِ، ڪنهن شخص جي ڪردار (Behaviour) ۾ اهڙو جذبو ۽ لگن پيدا ڪئي وڃي جو مقصد تائين پهچندي پهچندي، جيڪڏهن بيان ڪيل مٿين حالتن مان ڪيس گذرڻو پوي ته هو ان حالت کي اهڙي نموني ماڻي (يعني برداشت ڪري) جو کيس هر حال ۾ خوشي، پيار ۽ لذت جو ذائقو محسوس ٿئي اهڙي ئي انسان کي سورهيہ سڏي سگهجي ٿو. اسان جي خيال ۾ "وير رس" کي سڀني کان اتم درجي وارو رس ڪوٺجي ته بيجا نہ ٿيندو.

فڪر جي طاقت هڪ اهڙو جاندار تجربو آهي. جيڪو شاعر جي داخلي ڪيفيت سان گڏجي، اجتماعي نفسيات ۽ احساس جي ترجماني پڻ ڪندو آهي. شاعر چاٽي ٿو تہ ماڻهن جي سوچ ۽ چاهنا جو مظهر اهي ڪردار آهن جيڪي پنهنجي همت، حوصلي ۽ سورهيائي سان قومي فريضو بجا آڻين ٿا. لطيف سائين اهڙن ڪردارن ۽ تصورن کي نهايت سليقي، همت ۽ ارڏائي سان پيش ڪري، "وير رس" واري جمالياتي پهلو جو پورائو ڪيو آهي. اهڙا مثال سُر ڪلياڻ، يمن ڪلياڻ، سهڻي، سورٺ ۽ ڪيڏارو ۾ موجود آهن.

شاهہ سائين "وير رس" جي سلسلي جو سڀ کان مؤثر ۽ مدلل اظهار سُر ڪيڏارو ۾ ڪيو آهي. ڪربلا جي پِڙ ۾ امام سڳورن جنهن سورهيائي ۽ بهادري جو مظاهرو ڪيو، اُهو هر صورت ۾ اعليٰ ترغيب جو ذريعو آهي، هر بيت ۾ لطيف سائين جو مخصوص انداز بيان واقعاتي جوڙجڪ ۽ ترتيب ڪمال درجي پهتل نظر اچي ٿي.

ڪربلا جي پڙ ۾ خيما ڪوڙيائون،
جهيڙو يزيد سامهون، جُنبي جوڙيائون،
منهن نہ موڙيائون، پسي تاءُ ترار جو.

(ڪيڏارو: ٢-٤)

سچ لاءِ ڏنل هرڪا قرباني اتم درجو ماڻي ٿي، يزيد ۽ ان جا ساٿي، ڪوڙ جا ڪوٽ اڏي، ماڻهن سان زيادتيون ۽ بي واجبيون ڪري رهيا هئا. امام سڳورن سائن مدمقابل ٿي، اڏيل ڪوڙي ڪوٽ کي

ڪيرائي وڏو ۽ يزيد جي ساک مٽي ۾ ملائي ڇڏي، ستر بهادرن جي ننڍڙي لشڪر، هزارن جي تعداد ۾ باطل جي لشڪر سان اهڙي جنگ لڙي جو زمين ۽ آسمان ۾ ترٿلو مچي ويو، اصل ۾ اهو سچو ڪمال عشق جو هو.

ڪامل ڪربلا ۾، آيا جُنگ جوان،
ڌرتي ڌٻي، لرزي، ترٿليا آسمان،
ڪَره هئي ڪانـ، هو نظارو نينهن جو.

(ڪيڏارو: ۲-۷)

سُر ڪيڏارو ۾ وير رس جا ڪيترائي بيت موجود آهن. انهن مان ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

۱- سچ ڪـ ٻيبي ڇايا، ههڙا سورهيہ سپرين.
۲- گهوڙن ۽ گهوٽن، رڻ ۾ لائون لڌيون.
۳- گهوڙن ۽ گهوٽن، جيئڻ تورا ڏينهڙا.
۴- جهمنديون اچن، جهوليون جهونجهارن جون.
۵- جيڏيون! هن جُهنجهار، اَچاري سڀ اچا ڪيا.
٦- ڪِلي وير ڪَنَڪَ ۾، سائو سڀ نہ هُوَنِ.
۷- تنهن سورهيہ ڪي شاباس، جو مٿي پِڙ پرزا ٿئي.
۸- مٿان تيغ ترار، مار تہ متارو ٿئين.

لطيف سائين جي شاعريءَ ۾ وير رس وارو انداز بيان ايڏو تہ مؤثر ۽ حساس ٿي ٿو پوي جو قاريءَ تي بہ ان جو اثر جيئڻ جو تيئن ٿو ٿئي، سهڻي ڪنير جي ڌيءَ آهي پر هن جي عشق ۽ مقصد سان سچائي واري عمل پنائي ڪي ان تي لکڻ لاءِ اُڪسايو: پنائي سهڻيءَ جي ڪردار کي همت، حوصلي ۽ سورهيائي جو سمبل ڪري پيش ڪيو.

ڪنڌيءَ ايئون ڪيترِيون، ساهڙ ساهڙ ڪن،
ڪنين سانگو ساهہ جو، ڪي گهوريس ڪيو گهڙن،
ساهڙ سندو تن، گهاگهائي گهڙن جي.

(سهڻي: ۱- ۹)

ڪسڻ جو قرار ڪرڻ ۽ سوريءَ کي سينگار سمجهڻ وارا

سورما هر دور ۾ ايندا رهيا آهن. پر انهن جي علامتي حيثيت کي قائم (Establish) ڪرڻ ۽ مضبوط (Stable) ڪرڻ لطيف جو ئي ڪارنامو آهي.

سوري آ سينگار، اڳهين عاشقن جو،
مُڙڻ موٽڻ ميهڻو، تيا نظاري نروار،
ڪسڻ جو قرار، اصل عاشقن کي.

(ڪلياڻ: ٢-٥)

هتي لفظ سوريءَ، علامت طور ڪتب آيو آهي. "سوريءَ" مان مراد آهي، مقصد لاءِ موت. سورهيہ انسان موت کي ميلاپ جو ذريعو پيائيندا آهن، ان حوالي سان سوريءَ، لفظ ٻڌڻ سان اسان جي آڏو حضرت عيسيٰ جو نالو ذهن تي ايري ٿو. هونئن بہ شاهہ سائين جون سڀ علامتون ڪن تصورن ۽ نظرين جي عرفان جو ذريعو آهن.

پتنگ بہ قرباني ۽ سورهيائي جو سمبل آهي، شاعريءَ ۾ ان جو استعمال تہ شاهہ کان اڳ بہ ٿيندو آيو آهي، پر شاهہ جو پتنگ صرف حسن جي ادا تان قربان ٿيندڙ پوپٽ ناهي. هي تہ هڪ اهڙي علامت آهي جيڪا ڪنهن اعليٰ مقصد تي پهچڻ جو پڪو ۽ پختو ارادو رکي ٿي. اهوئي ڪارڻ آهي جو لطيف سائين جا سڀ پتنگ ڪڙا تڙا آهن ۽ سِرن جي اجتماعي پيٽا ڏيڻ لاءِ تيار آهن.

پتنگن پهہ ڪيو، مڙيا مٿي مچ،
پسي لهس نہ لِچئا، سڙيا مٿي سچ،
سدا ڳچين ڳچ، ويچارن وچائيا.

(يمن ڪلياڻ: ٣-١٦)

شاهہ جا سڀ سورما ۽ سورميون تصوراتي صورت ۾ آيا آهن. هر ڪردار ڪنهن نہ ڪنهن مقصد جي علامت بڻجي پيو آهي. سُر سورٺ ۾ راءِ ڏياچ هڪ خاص راجا جي ڪردار ۾ ظاهر ٿيو آهي ۽ ٻيجل جي حيثيت بہ عام منگتي واري ناهي رهي. ٻئي ڪنهن خاص مقصد تحت ڪم ڪري رهيا آهن. ٻنهي وٽ اها ڄاڻ موجود آهي تہ ڪنهن کي ڪهڙو ڪم ڪرڻو آهي. لطيف سائين ٻيجل جي گهرڻ جي

انداز ۾ ڏياچ جي ڏيڻ جي انداز کي کهڙي طرح نہ علامتائيو (Symbolized) آهي جو تنبوري جي تان متان، ڏياچ پنهنجي سر جي پيٽا کي هيچ ٿو پائين.

تند تماري تانَ، کهيو سو قبول پيو،
سر تہ آهي سِٽ ۾، پر پيو کو مگّج دانَ،
خاڪ متي ڪان بانَ، ڪاٽيا پوءِ ڪجھہ نهين.

(سورٺ: ۴-۵)

اصل ۾ ”وير رس“ هڪ ذريعو آهي ڪنهن اعليٰ مقصد لاءِ اُڪسائڻ جو، ان حوالي سان لطيف سائين پنهنجي قاريءَ کي اهو عرفان ڏيڻ چاهي ٿو تہ حياتياتي يا مادي شيون عظيم تر ۽ بين الاقوامي نصب العين آڏو ڪا بہ حيثيت نٿيون رکن. سر جي پيٽا بہ ابدي خوشي آڏو ڪا حيثيت نٿي رکي، سندس عقيدي موجب جيايي جو دارومدار بہ منصور جيان ڪڏندي ڪند ڪپائڻ ۾ آهي. اُهيئي قومون زنده رهن ٿيون، جيڪي پنهنجي منزل ڏانهن وڌندي، سورهيائي سان سر ڏيڻ کي ترجيح ڏين ٿيون.

سَيَتِ پچار پرين جي، سَيَتِ هوت حضور،
ملڪ مڙيوئي منصور، ڪهي ڪهندين ڪيترا.

(سهڻي: ٩-٢)

حوالا:

١- سنڌيلو عبدالڪريم، ڊاڪٽر: لوڪ ادب جو تحقيقي جائزو، سنڌالاجي ڄامشورو، ١٩٨٦ع.
٢- پرسو جيسارام گدواڻي: شاهہ جو شعر، سنڌ ٽائيمس پبليڪيشن الهاس نگر، ١٩٧٣ع.
٣- جوڻيجو عبدالجبار ڊاڪٽر: سنڌي شاعري تي فارسي شاعريءَ جو اثر، سنڌالاجي ڄامشورو، ١٩٨٠ع.
۴- سڪمارسين ڊاڪٽر: تاريخ بنگلہ ادب، ساهتيہ اڪيڊمي دهلي، ١٩٧٥ع.